

Från onämbar synd till sjukdom

En queerhistorisk överblick från medeltid till 1944

Av Alice Berg och Zanna Johansson, 2016

Om vi säger Sveriges historia tänker nog många av er på vikingar, Gustav Vasa, medeltida slag vid Visbys ringmur, stormaktstiden, kvinnor i korsettliv och män i stora peruker och vitpudrade ansikten. På senare tid har det uppmärksammats att skolans historieböcker är långt ifrån jämställda. En stor del av innehållet handlar om framstående män och deras krig, vilket innebär att vanliga människor utanför maktens korridorer ges alldeles för lite utrymme. All historisk framställning innebär olika val kring vad som får bli historia och vilka delar av det förflutna som istället förpassas till glömskan. Hur det förflutna framställs är avgörande för hur vi begripliggör vår samtid. Vad händer då när vissa historiska berättelser aldrig blir berättade? Hade våra moderna normer sett annorlunda ut om vi tidigare hade fått veta att det var manligt för riddare att gråta? Eller att hetero- och homosexualitet var begrepp som hittades på först under 1800-talet? I den här artikeln vill vi ge er en möjlighet att få ta del av nya berättelser och en annan del av Sveriges historia.

Historien har länge skrivits av män och med ett heteronormativt synsätt, det har påverkat de historiska berättelserna. Historieböcker och museer gör anspråk på att berätta ”hur det verkligen var” och många händelser anses vara en objektiv sanning. Det är viktigt att komma ihåg att varje historisk händelse vi läser om präglas av berättaren. En historiker kan aldrig vara helt neutral utan påverkas också av normer och egna värderingar. Ett exempel på hur historien tolkas utifrån samtida normer är Birkaflickan som Historiska Museet ställer ut. Kvarlevorna hittades tillsammans med ett antal föremål, bland annat ett förgyllt spänne, pärlor och en kniv. Utifrån de föremålen har forskare bedömt att det är en flicka, trots att det inte går att könsbestämma hennes skelett.

Ett annat exempel är hur berättelsen om Magnus Eriksson, även kallad Kung Smek, har tolkats. Beroende på i vilken epok historiker har skrivit om kungen har ordet smek tillskrivits olika betydelser. Längre tolkades det som att smädenamnet kom från kungens förkärlek för andra män, att kalla någon för homosexuell var tidigare mycket kränkande. Ordet smek har därför kopplats till fysisk beröring eftersom det har den betydelsen i vårt moderna språk. Det senaste forskningen visar däremot att ordet smek inte alls hade sitt ursprung i homosexuella begär utan att kungen ansågs vara för mesig som makthavare.¹ Heliga Birgitta, en av kungens största kritiker, använde sodomianklagelserna för att smutskasta honom som kung.² Möjligheten att Kung Magnus faktiskt var homosexuell kvarstår naturligtvis fortfarande men det är ett exempel på hur samma berättelse kan anta nya former beroende på vem det är som skriver historien.

Historiens genus

Det är lätt att säga ”vår historia” när en pratar om Sveriges historia. Genom att säga så ges det ett intryck av att det finns EN enhetlig och linjär historieberättelse. Det stämmer såklart inte, det förflutna består av ett virrvarr av oändligt många berättelser. Det finns otaliga köns- och

¹ Ferm, Olle, *Kung Magnus och hans smädenamn Smek: historien om en faktoid, dess ursprung, akademiska lansering och spridning* (Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia, 2009).

² Henric Bagerius & Christine Ekholst, ”En olydig sodomit: om Magnus Eriksson och det heteronormativa regelskapet”, *Scandia* nr 73:2, (2007), s. 7-38.

normöverskridande kvinnor och män som vägrat att underordna sig samhällets, kyrkans och lagens heteronormativitet. De personerna har sällan getts utrymme i den traditionella historieskrivningen och det vill vi ändra på!

Idag är många överens om att kön är något socialt och kulturellt konstruerat. Begreppet genus används ofta för att markera att skillnaden mellan män och kvinnor inte är *naturligt* given, utan något vi lär oss.³ Män och kvinnor förväntas bete sig på ett visst sätt beroende på vilket kön de har fötts till eller identifierar sig med. Många tror säkert att dagens moderna könsroller alltid har funnits men det är viktigt att poängtera att de har varierat både över tid och rum. Människor har däremot i alla tider varit övertygade om att just deras tids roller och egenskaper har varit medfödda, naturliga eller skapade av Gud. Det som har varit genomgående är mannens överordning, det innebär att mannen historiskt sett har varit norm och kvinnan det andra könet.

Män och kvinnor har länge förväntats leva i heterosexuell tvåsamhet. Det är fortfarande norm att en kärnfamilj ska bestå av en mamma, en pappa och deras gemensamma barn. I Luthers lilla katekes går det att läsa bibelorden:

*Till din man skall din åtrå vara, och han skall råda över dig.*⁴

Att heterosexualiteten är och har varit normen återspeglas även i historieskrivningen, eftersom historikern påverkas av sin samtid. Ett exempel på det är att kvinnors passionerade kärleksbrev till varandra istället har tolkats av vissa historiker som djup vänskap.⁵ Vi kan naturligtvis inte heller veta helt säkert vad dåtidens människor kände men det råder det inga tvivel om att människor genom alla tider har uppträtt könsöverskridande och levt i queera relationer. Däremot bör det understrykas att det inte alltid behöver vara viktigt att knuffa ut historiska kändisar ur garderoben, utan att kunna se en bredare historia där fler människors berättelser får plats. Hur många spaltmeter finns det inte där olika forskare försöker utröna huruvida drottning Kristina var lesbisk eller om Gustav III var bög. Är det verkligen så intressant att försöka bevisa det? Vi tycker att begrepp som queer eller unstraight är användbara eftersom det är bredare begrepp som kan användas på normöverskridande personer utan att nödvändigtvis uppehålla sig vid att placera in dem i fack.

Den onämnbare synden – queera praktiker under medeltid och tidigmodern tid.

Det medeltida samhället var strikt hierarkiskt och det fanns en tydlig ordning för såväl stånd som kön och det påverkade hur människor uppförde sig, var i staden och hemmet de rörde sig och vilka kläder de hade på sig.⁶ Samhället var liksom idag ett patriarkat, det innebar att kvinnan var underordnad mannen och att det var män som hade den övergripande ekonomiska och politiska makten. Idag är sexualiteten en del av människors identitet, så var det inte under medeltiden utan det viktiga var snarare vem som var aktiv (mannen) eller passiv (kvinnan).⁷ Det som ansågs mest stötande i ett samlag mellan två män var att den ena parten agerade pas-

³ Yvonne Hirdman, "Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning" *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3 (1988)

⁴ 1 Mos 3:16, Bibeln.

⁵ Tiina Rosenberg, "Om heteronormativ historieskrivning" i *Makalösa kvinnor: könsöverskridare i myt och verklighet*, red. Eva Borgström (Stockholm: Alfabet/Anamma, 2002), s. 249.

⁶ Agneta Ney, *Drottningar och sköldmör: gränsöverskridande kvinnor i medeltida myt och verklighet ca 400–1400*, (Hedemora: Gidlund, 2004), s. 23.

⁷ Christine Ekholst, *För varje brottsling ett straff: föreställningar om kön i de svenska medeltidslagarna*, Historiska institutionen, Stockholms universitet, Diss. (Stockholm: Stockholms universitet, 2009), s 236.

sivt. Att frivilligt låta sig underordnas av en annan man ledde till att hela ens manlighet ifrågasattes.⁸

Det vi idag kallar för homosexualitet förbjöds inte av den värdsliga rätten i Sverige förrän under 1600-talet, det var däremot straffbart i den kyrkliga rätten långt innan.⁹ I Magnus Erikssons landslag, som tillkom under 1300-talet, står det ingenting om att homosexualitet var förbjudet.¹⁰ Karl den IX gjorde däremot ett tillägg i landslagen år 1608 vilket innebär att det var den första lagtexten som förbjöd homosexualitet. Den lyder enligt följande:

”Tu skalt icke liggia när Drängiar såsom när enne qwinno Ty thet är een styggelse: Och de skola bådhen dödhen döö Theras blodh ware öfwer them.”

Att världsliga lagar mot homosexualitet knappt förekom går att tolka på olika sätt. En teori är att folk inte skulle ges otillbörliga idéer. Genom att förbjuda handlingarna fördes de upp i ljuset, något makthavarna kanske inte var intresserade av. Kyrkan såg i sin tur sodomitiska handlingar som en synd och sådana var smittsamma; därför låg det även i deras intresse att tysta ner dem.¹¹ Ytterligare en förklaring kan vara att det fanns en pragmatisk inställning till människors vardag. Så länge det vardagliga livet kunde fortsätta som vanligt la sig rätten sällan i. Exempelvis kunde oäkta barn skapa stora sociala problem, den risken förelåg inte i samkönade relationer.¹²

Kvinnor i manskläder

I de historiska källorna framträder vissa könsöverskridande personer som av olika anledningar har iklätt sig det andra könets kläder. När en kvinna tog på sig manskläder innebar det att hon fick en utökad rörlighet, både fysiskt och socialt. Att omklä sig kunde innebära ett steg upp i den sociala hierarkin.¹³ Många känner till den unga bondflickan Jeanne d’Arc som bar full rustning och drog ut i krig tillsammans med den franske kungen Karl VII under 1400-talet. Genom sina manskläder och sin rustning överskred hon inte bara gränserna för sitt kön utan även för sitt stånd. En man hade inte samma sociala fördelar då han klädde sig i kvinnokläder.¹⁴

Dock var det ett lagbrott att klä sig i det motsatta könets kläder och kvinnorna framträder ofta i rättegångsprotokoll efter att deras förklädnad upptäckts. Vi kan inte träda in i deras känsloliv och det kan vara svårt att höra deras egna röster i ett normativt material som rättegångsprotokoll. Oavsett motiv är det en queer handling som bröt mot deras samtidsnormer gällande kön och sexualitet.

Forskningen erbjuder flera förklaringar till varför kvinnor har bytt dräkt. En del historiker menar att vissa av kvinnorna använde förklädnaden tillfälligt, för att undkomma lagen, inleda

⁸ Ekholst 2009, s. 236.

⁹ Ekholst 2009, s. 236–237.

¹⁰ *Jämmerdal och fröjdesal: kvinnor i stormaktstidens Sverige*, red. Eva Österberg (Stockholm: Atlantis, 1997), s. 269.

¹¹ Ekholst 2009, s. 238–239.

¹² Ekholst 2009, s. 238–239.

¹³ *Makalösa kvinnor: könsöverskridare i myt och verklighet*, red. Eva Borgström (Stockholm: Alfabet/Anamma, 2002), s. 14.

¹⁴ Jonas Liliequist, “Kvinnor i manskläder och åtrå mellan kvinnor: kulturella förväntningar och kvinnliga strategier i det tidigmoderna Sverige och Finland” i *Makalösa kvinnor: könsöverskridare i myt och verklighet*, red. Eva Borgström (Stockholm: Alfabet/Anamma, 2002), s. 79.

relationer med andra kvinnor eller följa med sina makar ut i krig.¹⁵ Andra hävdar att kvinnor som idag kallar sig för lesbiska saknade ett samtida begrepp för att förstå sin egen sexualitet. Dragningen till andra kvinnor gjorde att de valde att klä sig som män, det blev logiskt eftersom män attraherades av kvinnor.¹⁶ En annan förklaring har varit att kvinnor var utestängda från många yrken och att ta sig en förklädnad kunde i vissa av fallen innebära en möjlighet till försörjning. Några av dessa kvinnor tog värvning i armén under falskt namn och förklädnad.¹⁷

En förklaring som ofta utelämnats i den heteronormativa historieskrivningen är att kvinnor i manskläder kanske helt enkelt identifierade sig som män. Vissa historiker har hävdat att det är svårt att bevisa att normöverskridande kvinnor har varit lesbiska eller transpersoner men vi vill poängtera att det finns lika lite som bevisar att de varit heterosexuella och identifierat sig som kvinnor.

Han, hon eller hen?

Den dominerande synen idag, som har varit förhärskande sedan 1800-talet, är att det finns två kön, ett manligt och ett kvinnligt. Innan dess var så kallade enkönsmodellen rådande. Det fanns en föreställning om att det bara fanns *ett* kön och att vaginan var en inverterad penis.¹⁸ Dåtidens rådande syn på kropp och kön bidrog till att människor tilläts att göra formella könsbyten. Olika kroppsvätskor styrde temperamentet samt om kroppen blev manlig eller kvinnlig. Därför antogs det också finnas mellanformer, det som kallats hermafroditer. Detta gjorde att det för rätten var angeläget att ta reda på en persons anatomi. Om någon faktiskt var tvåkönad kunde ett könsöverskridande beteende vara mer accepterat. Om personen till exempel saknade penis men utgett sig för att vara en man blev det för rätten en fråga om bedrägeri vilket var en väldigt allvarlig sak i äldre tider.¹⁹

De kvinnor som har valt att leva som män benämns genomgående i litteraturen som kvinnor och med de kvinnonamn de tilldelats vid födseln, trots att de senare antagit ett mansnamn. Vi anser att på samma sätt som det idag finns människor som inte identifierar sig med sitt tilldelade kön, fanns det självklart det i äldre tider. Att vara homosexuell idag är betydligt mer accepterat än att vara transsexuell. Kanske är det därför historiker ibland förklarar könsöverskridande handlingar som konsekvensen av homosexualitet. Eftersom inte vi heller kan veta personernas motiv helt säkert, har vi valt att skriva hen istället för han eller hon.

Lisbetha Olsdotter föddes i Östuna socken, det som idag tillhör Knivsta kommun. Lisbetha flyttade sen till Stockholm där hen valde att bli Matts Ersson. Hen arbetade som dräng och tog senare värvning i den svenska armén, något bara män tilläts göra. 1678 gifte sig Lisbetha/Matts med pigan Kerstin Ersdotter. Många har frågat sig hur hen kunde undvika att bli upptäckt under så lång tid. Ett av knepen var att använda ett horn för att kunna kissa ståendes ute på fält.²⁰ Det kan helt enkelt också ha varit så att många visste om hemligheten och accepterade den. När Lisbetha/Matts avslöjades dömdes hen inte bara för bedrägeri utan för att ha gått emot Guds ordning. Hen halshöggs på Hötorget i Stockholm 1679. En anmärkningsvärd

¹⁵ Liliequist 2002, s. 68-71.

¹⁶ Liliequist 2002, s. 64.

¹⁷ Rosenbergs 2002, s. 256.

¹⁸ Thomas Laqueur, *Om könsens uppkomst: hur kroppen blev kvinnlig och manlig*, (Stockholm: B. Östlings bokförlag, 1994).

¹⁹ Liliequist 2002, s. 98-102.

²⁰ Liliequist 2002, s. 70.

detalj är rättens syn på könstillhörigheten hos den dömde. Matts/Lisbetha avrättades i manskläder med en kvinnlig huvudbonad.²¹

Den som besökte en av Gamla Stans krogar i början av 1700-talet kunde få lyssna till spelmannen Magnus Johansson och hans nyckelharpa. Magnus föddes egentligen som Maria Johansdotter på Åland men flyttade i unga år till Stockholm för att hitta arbete. Hen tog tjänst både som piga, dräng och skomakarlärling och arbetade alltid i byxor vilket egentligen var olagligt för kvinnor. Som spelman i Gamla Stan lärde Magnus/Maria känna en kroggäst som hjälpte hen att förfalska ett pass och möjliggjorde på så vis att Maria kunde vara Magnus.

Magnus/Maria blev känd för sin vackra stämma och blev erbjuden tjänsten som klockare i Lovö församling. Hen fick många av traktens pigor på fall och därtill blev det mycket brännvin och tobak vilket inte alltid uppskattades av de överordnade. Alla kärleksrelationer skapade många rykten. Vid förlovningen med pigan Maria misstänkte hennes mamma att hennes fästman inte var den hen utgav sig för att vara. Det hela slutade i domstol år 1706 där Magnus/Maria dömdes till åtta dagars vatten och bröd samt allmän kyrkoplikt för att ha klätt sig i manskläder och förlovat sig med en annan kvinna. Det är svårt att inte charmas av den person som framträder i domstolsprotokollet. Magnus/Maria verkade aldrig skämmas över sig själv, inför rätten talade hen frispråkigt om alla sina relationer med olika kvinnor. Magnus sa även vid ett tillfälle att "jag är både karl och kvinnfolk och ändå mera på manssidan", det verkar helt enkelt som att hen inte var så bekymrad över sin könstillhörighet.

Det kan tyckas sorgligt att personer som Magnus/Maria inte tilläts vara sig själva. Men källorna vittnar också om en annan historia, för mellan raderna skymtar en omgivning som var långt mer accepterande än lagen. Magnus/Maria träffade flera personer som kände till att hen levde som man, men trots att det var olagligt gjordes ingen anmälan. För medborgarna handlade det nog snarare om att få livet att fungera. Skomakaren behövde en lärling och bonden en dräng, och Magnus/Maria var en bra arbetare och det verkade man ha nöjt sig med. Det finns andra exempel där barnmorskor, präster och läkare utfärdade intyg som erkände byte av könstillhörighet.²² Som i fallet med Maria Åhrman tog tjänst som drängen Anders Magnus Åhrman och gifte sig med Anna Fredrika Lundmark år 1800. Vid 17 års ålder besökte hen en barnmorska för att få ett intyg om att hen var en man. Detta utfärdade barnmorskan efter att denne känt utanpå byxan och konstaterat att det faktiskt putade ut någonting där. Utifrån våra samtida ögon låter nog detta väldigt progressivt. Var dessa myndighetspersoner kanske förkämpar för queera rättigheter? Återigen, det går inte att uttala sig om enskilda individers bevekelsegrunder med säkerhet. Det är tänkbart att det fanns de som ville hjälpa medmänniskor att få sina liv att fungera. Kanske utfärdades det attester som medvetet var falska. En skillnad mellan dagens myndighetsutövning och dåtidens var att antalet människor var mycket färre. Sannolikheten att en barnmorska hade en personlig relation till sin patient var därmed mycket större. Det går därför att anta att viljan att hjälpa varandra växte ju bättre människor kände varandra.²³

Oavsett vad som föranlett kvinnornas handlingar är det tydligt att historien bär på många avtryck av könsöverskridande och queera praktiker. Kärlek och erotik mellan kvinnor figurerar

²¹ Liliequist 2002, s. 93-94.

²² Liliequist 2002, s. 98-102.

²³ Liliequist 2002, s. 107.

på flera olika ställen genom historien, i rättsfall, skillingtryck, dagböcker och brev. Det gäller bara att vara öppen för att kunna urskilja dessa.

Det moderna samhället - från onämbar synd till sjukdom

“Övar någon med annan person otukt, som emot naturen är, eller övar någon otukt med djur; varde dömd till straffarbete i högst två år”

Lagtexten ovan är från den nya strafflagen 1864 § 18:10 då sexuella relationer mellan personer av samma kön kriminaliserades. Den tystnad som tidigare rått kring queera handlingar var därmed bruten. En förklaring till det sägs vara att kyrkans inflytande började avta och staten började bli alltmer sekulariserad. Människors sexuella förhållanden blev alltmer en fråga om samhällsordning än Guds vilja. Antalet åtal ökade och definitionen kom att gälla all slags sexuell kontakt, inte bara penetration som det tidigare hade fokuserats på.²⁴

Modernitetens intåg under 1800-talet skulle gradvis komma att förändra normer och föreställningar kring kön och sexualitet. Vetenskap och rättssystem fick alltmer makt i samhället. Kyrkans roll som domare, bestraffare och vårdare trängdes undan. Polisen, rättsväsendet, läkarna och socialarbetarna stred sinsemellan om vilka slags kontrollmekanismer som bäst kunde stävja homosexuella aktiviteter. Onaturligt sex mot slutet av 1800-talet kom att inkludera icke-penetrerande sex. Genom detta blev lesbiska kvinnor synliggjorda. I och med dessa ändringar i lagstiftningen behövde kvinnlig homosexualitet definieras, eftersom mannen även där var norm. Föreställningar och fördomar om manlig homosexualitet rann över även till kvinnorna. Idéer fanns om en äldre kvinna som utsatte unga flickor för övergrepp.²⁵

1929 års sinnessjuklag innebar att fler som diagnostiserats med homosexualitet blev klassade som sinnessjuka och förpassade till mentalsjukhus. Läkarvården fick makt att besluta över frisläppandet, inte rätten. De som inte led av andra mentala sjukdomar än sin läggning fick sitta ungefär ett år på sjukhus. Om den intagna accepterade kastrering kunde straffet eller behandlingstiden minskas. Kastrering var det mest populära botemedlet i Sverige. Det fanns även idéer om testikeltransplantationer, psykoterapi och hormonbehandlingar, även om det förstnämnda aldrig genomfördes i Sverige.²⁶ Under 1930-talet var den ledande orsaksförklaringen i Sverige att homosexualitet berodde på någon slags hormonrubbing.²⁷

Dikotomin mellan heterosexualitet och homosexualitet befästes under 1800-talet, och lever i högsta grad kvar än idag. Det innebar att människor tillskrevs en sexuell identitet, till skillnad från tidigare då makten snarare fokuserade på den sexuella handlingen. För rätten blev det en avgörande fråga huruvida en person diagnostiserats som homosexuell eller om det var någon som bara utfört sexuella handlingar. Ansågs någon ha läggningen homosexuell skulle den behandlas, annars bestraffas. Antingen var en person sjuk och skulle beklagas och behandlas, eller så saknades helt en moralisk kompass. Avgörandet stod hos läkarna som diagnostiserade homosexualitet genom att leta efter fysiska och psykiska egenskaper som tillhörde det motsatta könet. Manliga kvinnor och kvinnliga män diagnostiserades alltså med homosexualitet

²⁴ Jens, Rydström, *Sinners and citizens: bestiality and homosexuality in Sweden 1880-1950*, (Stockholm: Stockholms Universitet, 2001), s. 67.

²⁵ Rydström 2001, s. 353.

²⁶ Rydström 2001, s. 356.

²⁷ Rydström 2001, s. 354.

från 1920-talet och framåt.²⁸ Tecken på manlig homosexualitet kunde vara slät hy, smal midja och breda höfter.²⁹

Med medikaliseringen av homosexualitet försökte läkare och forskare hitta orsaker till det sexuellt avvikande. Trots allt det negativa innebar det att tystnaden bröts. Homosexualitet skulle diagnostiseras och samhällsordningen krävde att ett botemedel uppfanns.³⁰

I och med definitionen utkristalliserades en homosexuell identitet. Visst var det en definition som var påtvingad utifrån - men samtidigt innebar det att ord sattes på det tidigare nedtystade. Homosexuella handlingar var inte längre synd, utan ingick i ens identitet.³¹

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet ansågs homosexualitet vara ett brott mot samhället. Från 1920 och framåt ändrades tongångarna till att homosexuella var i behov av medicinsk hjälp eftersom läggningen ansågs innebära ett stort lidande.

1944 avkriminaliserades homosexualitet. Detta skedde som en följd av att det alltmer uppfattades som en patologisk sjukdom. Homosexualitet gick direkt från att vara kriminellt till att klassas som en psykisk sjukdom. I slutet av 1800-talet lämnade allt fler människor landsbygden och städerna växte. Urbaniseringen innebar nya möjligheter för människor att mötas utan andra människors insyn. Det växte fram en homosexuell subkultur i Stockholm under 1880-talet som på det stora hela accepterades av polisen.³² Å ena sidan minskade människors handlingsutrymme när den sociala kontrollen ökade. Polisen ingrep när människor möttes i stadsparkerna efter skymning. De granskade deras kroppar för att hitta tecken på avvikande köns-tillhörighet. Å andra sidan bidrog det till ett synliggörande av förtrycket. Med förbud kom definition. Begrepp kring sexualitet började artikuleras och hur otroligt felaktiga de än må ha varit så innebar de dock ett erkännande.

Sveriges historia bjuder på dödsstraff, straffarbete, institutionalisering, hormonbehandling och kastrering av queera personer. Men också berättelser om ett lokalsamhälle som möjliggjorde för människor att vara normöverskridande. Det är viktigt att komma ihåg att vad poliser, rättsläkare och lagstiftare ansåg inte skildrar inte hela verkligheten. Människor har alltid hittat vägar för att förverkliga sig själva.

²⁸ Rydström 2001, s. 355.

²⁹ Henrik Höjer, "Från syndig till sjuk till frisk", *Forskning och framsteg* nr. 2 (2005)
<http://fof.se/tidning/2005/2/fran-syndig-till-sjuk-till-frisk>.

³⁰ Rydström 2001, s. 354.

³¹ Rydström 2001, s. 354.

³² Rydström 2001, s. 349